

УДК 81'367'37]81'367.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-29>

## ПРОНОМІНАТИВНИЙ АД'ЄКТИВ У СИСТЕМІ СЕМАНТИЧНОГО СИНТАКСИСУ

## PRONOMINATIVE ADJECTIVE IN THE SYSTEM OF SEMANTIC SYNTAX

Гериш Н. С.,  
[orcid.org/0009-0007-6432-6412](https://orcid.org/0009-0007-6432-6412)

учитель-методист  
Чернелицького ліцею Чернелицької селищної ради  
Коломийського району Івано-Франківської області

У статті розглянуто функції прономінативного ад'єктива такий як компонента анафоричних відношень. Анафора як семантична категорія реалізується, крім інших й на синтаксичному рівні. Природа анафори передбачає її структуру: наявність антецедента (семантичного джерела) і анафори як складників конструкції.

Актуальність дослідження анафоричних відношень у синтаксичних конструкціях тексту особливим статусом цієї семантико-синтаксичної категорії, її впливом на семантику висловлювання, розуміння текстової цілісності. Анафора відіграє важливу роль в семантичній організації складних синтаксичних конструкцій.

Мета дослідження - визначити типи анафоричних відношень у синтаксичних конструкціях з прономінативним ад'єктивом такий.

Мета передбачає необхідність розв'язання таких завдань: 1) розглянути анафоричні відношення у синтаксичних конструкціях з прономінативним ад'єктивом такий; 2) проаналізувати семантичні відношення у виявлених анафоричних конструкціях.

З семантичного погляду виокремлено такі типи анафоричних відношень: об'єктно-суб'єктні, суб'єктно-суб'єктні, предикатно-актантні (аргументні), предикативні анафоричні відношення. Розглянуто як прономінативний ад'єктив такий з субстантивом утворюють анафоричну пару, де один анафоричний компонент з позитивною або негативною експресією. Висвітлено участь ад'єктиву у вираженні анафоричних відношень рівнозначності, синонімічних анафоричних відношень, метафоричних анафоричних відношень. Проаналізовано займенник такий у субстантивному вживанні.

**Ключові слова:** анафоричні відношення, прономінативний ад'єктив, об'єктно-суб'єктні, суб'єктно-суб'єктні, предикатно-актантні (аргументні) анафоричні відношення, предикативні анафоричні відношення.

The article examines the functions of the pronominal adjective such as a component of anaphoric relations. Anaphora as a semantic category is realized, among others, at the syntactic level. The nature of anaphora implies its structure: the presence of an antecedent (semantic source) and anaphora as components of the construction.

The relevance of the study of anaphoric relations in the syntactic constructions of the text is due to the special status of this semantic-syntactic category, its influence on the semantics of the statement, and the understanding of textual integrity.

Anaphora plays an important role in the semantic organization of complex syntactic constructions.

The purpose of the study is to determine the types of anaphoric relations in syntactic constructions with the pronominal adjective such.

The goal involves the need to solve the following tasks: 1) consider anaphoric relations in syntactic constructions with the pronominal adjective such; 2) analyze semantic relations in the identified anaphoric constructions.

From a semantic point of view, the following types of anaphoric relations are distinguished: object-subject, subject-subject, predicate-actant (argumentative), predicative anaphoric relations. It is considered how a pronominal adjective with a substantive forms an anaphoric pair, where one anaphoric component has a positive or negative expression. The participation of the adjective in expressing anaphoric relations of equivalence, synonymous anaphoric relations, metaphorical anaphoric relations is highlighted. The pronoun such in substantive use is analyzed.

**Key words:** anaphoric relations, pronominal adjective, object-subject, subject-subject, predicate-actant (argumentative) anaphoric relations, predicative anaphoric relations.

**Постановка проблеми.** До найважливіших завдань сучасної синтаксичної теорії належать виокремлення і функціональний аналіз анафори й анафоричних відношень як різновиду семантичних відношень. Анафора як семантична категорія реалізується, крім інших й на синтаксичному рівні. Природа анафори передбачає її структуру: наявність антецедента (сміслового джерела) і анафора як складників конструкції.

Актуальність дослідження анафоричних відношень у синтаксичних конструкціях тексту особливим статусом цієї семантико-синтаксичної категорії, її впливом на семантику висловлювання, розуміння текстової цілісності. Анафора відіграє важливу роль в семантичній організації складних синтаксичних конструкцій.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** У зарубіжній лінгвістиці проблеми синтаксису досліджуються Н. Хомським [1], Т. Васовим [2], Е. Віндішем [3]. Проблеми структури речення в українській мові та його семантичної організації розглядаються у працях І.Р. Вихованця [4], К.Г. Городенської [4], В.М. Русанівського, Н.В. Гуїванюк [5], А.П. Загнітка [6], О.І. Леути [7], Н.І. Іваницької, В.І. Кононенка [8], М.В. Мірченка, К.Ф. Шульжука [9], Г.В. Волчанська [10], І.Б. Штерн [11] та ін.

У сучасній лінгвістичній теорії домінує семантичний підхід до вивчення синтаксичних одиниць. Предметом дослідження виступають синтаксичні конструкції, в яких анафоричні відношення є складниками та способами формування смислу. Вони ж втілюються в формально-граматичній структурі, оскільки речення – це багатопланове явище, його розгляд у аспекті функціонування анафори й анафоричних відношень суттєво доповнює.

**Мета дослідження** – визначити типи анафоричних відношень у синтаксичних конструкціях з прономінативним ад'єктивом **такий**.

Мета передбачає необхідність розв'язання таких **завдань**: 1) розглянути анафоричні відношення у синтаксичних конструкціях з прономінативним ад'єктивом **такий**; 2) проаналізувати семантичні відношення у виявлених анафоричних конструкціях.

**Виклад основного матеріалу.** Розглянемо особливості функціонування займенникового прикметника **такий** в складі анафоричної структури.

В словнику української мови є наступні значення займенникового прикметника **такий**:

**Такий**, а, е, займ. 1. вказ. Уживається в значенні: *саме той, про який йшла або йде мова*, вказуючи на властивість особи, якість предмета тощо; вищезгаданий // у знач. ім. *такий, кого, ч. Той, про кого йшла мова.* (...такий діло доведе) // Указує на загальну якість, властивість і т. ін. чого-небудь // Подібний до цього, до інших; // у знач. прикм. *який був раніше* // перев. із запереч. **не, невідповідний до чогось...**

2. вказ. Уживається перед переліком або поясненням, розкриттям змісту чогось у знач.: *саме цей, про який буде мова далі; наступний...* // у знач. ім. *таке, кого, с. Те, що далі розкривається, пояснюється.*

3. означ. Указує на високий ступінь вияву певної ознаки, властивості, якості, стану когось, чогось: а) перед прикметниками, виступаючи в значенні, близькому до слів: *дуже, великою мірою*; б) перед іменниками, виступаючи в значенні: *великий, сильний*; в) після прикметників, підсилюючи їх значення // Уживається у функції означення іменників головного речення, які конкретизуються підрядними означальними реченнями.

4. означ., розм. Уживається переважно в окличних реченнях, вказуючи на надзвичайність кого, чого-небудь // У знач. ім. *таке, кого, с. Щось надзвичайне; те, що викликає подив.*

5. означ. У поєднанні з питальними займенниками *хто, що, який* та ін. Утворює складне питання, вказуючи: а) на особу чи предмет, про який запитують; б) на суть предмета, явища тощо, про які запитують; що значить, що являє собою // Уживається в значенні уточнювальної частки *саме*.

6. розм., рідко. Уживається в значенні неозначеного займенника, виражаючи невизначену якість предмета, стану; *якийсь*.

7. У знач. присл. такого, розм. Указує на велику кількість кого, чого-небудь; *стільки*.

8. У знач. вигуку *таке!* Уживається для вираження здивування [12; 21–23].

Займенниковий прикметник **такий** може вживатися як в одній синтаксичній конструкції, так і в міжреченнєвому утворенні.

Займенник **такий** співвідноситься з антецедентами двох різних типів:

1) з окремими суб'єктами або об'єктами: «*Бузину Отава зненавидів ще три роки тому. Перед тим не звертав на нього уваги. Знав, що є **такий** в інституті, дивувався, щоправда, як могло прибитися **таке Ніщо** до материка науки, але й тільки*» (П. Загребельний «Диво») [13]. Як показує ілюстративний матеріал дослідження анафоричний ряд **Бузину-нього-такий-таке Ніщо** маніфестує зв'язність синтаксичних конструкцій та суб'єктивну оцінку суб'єкта.

2) з цілою синтаксичною конструкцією або частиною тексту: «*В тебе буде дитина, а мати у нас завжди вільна. **Такий закон***» (З. Тулуб «Людолови») [14]; «*– Старший син успадковує владу. **Такий звичай**, – поважно докинув Коснятин*» (П. Загребельний «Диво») [13]; «*Іноді подорожні, проїжджаючи шляхом повз степову могилу, зупиняли коня або воза і кидали на вершечок пагорба грудку землі. **Такий був звичай** серед козаків і чумаків*» (Д. Білий «Заложна душа») [15]; «*Перший син перший князь. Так велось від батька й діда. **Такий закон***» (П. Загребельний «Диво») [13]. У поданому матеріалі маніфестується ціла ситуація у ролі антецедента (сміслового джерела), яку заступає прономінативний ад'єктив **такий**. Ці анафоричні відношення кваліфікуємо як **предикативну анафору (предикативні анафоричні відношення)**.

Окремі дослідники вважають, що анафоричний зв'язок може бути некорелативним. «Не виражають корелативності вказівні займенники, які ідентифікують якісні характеристики (такий)» [6, с. 710; 16, с. 650; 17, с. 170–171].

З семантичного погляду можна виділити такі типи анафоричних відношень:

1) об'єктно-суб'єктні: «*Хлопці хвилювалися за Савку, але Кузьменко привів **лютого собаку** і прив'язав його біля льоху, щоб ніхто не наближався до Савчиної в'язниці*.

– *От падлюка! – лаялися підмайстри, мимоволі відступаючи перед **лютим** гарчанням і вищиреною пащею. – **Такий** кожному горло перегризе*» (З. Тулуб «Людолови») [14]. У поданому сегменті анафорична пара **лютого собаку-такий**, де антецедентом (смісловим джерелом) виступає атрибутивне словосполучення **лютого собаку**, яке заступає анафор **такий** і маніфестує зв'язність синтаксичних конструкцій.

2) суб'єктно-суб'єктні: «*– Ач товстопузий. Хоч би раз проспав, дав людям відпочити, – бурчали вони, коли **Повчанський** відійшов*.

– ***Такий** проспить*» (З. Тулуб «Людолови») [14]. Як показує ілюстративний матеріал, анафорична пара **Повчанський – такий**, де антецедентом (смісловим джерелом) виступає іменник-онім Повчанський та анафор – прономінативний ад'єктив **такий** репрезентують зв'язність міжреченнєвих утворень.

3) предикатно-актантні (аргументні) або номінативні: «*Як **болять** тобі твої поліські Лідіце, так **болить** і мені ота гірка, найтрагічніша стрічка життя. Є **такий біль**, що, мабуть, назавжди в душі запікається*» (О. Гончар «Циклон») [18] У цьому сегменті анафоричний ряд **болять-болить-такий біль** репрезентований двома предикатами стану **болять, болить** і словосполученням з прономінативом **такий біль**, які підкреслюють виразну емоційну і смислову зв'язність синтаксичних конструкцій. «*Теж фрукт – **посміхнувся** до Дмитра Івановича **такою посмішкою**, немов утягував і його в якусь гидку змову*» (Ю. Мушкетик «Біла тінь») [19]. У наведеному сегменті анафорична пара **посміхнувся-такою посмішкою**, де антецедентом (смісловим джерелом) є предикат дії **посміхнувся**, який заступає словосполучення з прономінативом **такою посмішкою**, яка забезпечує смислову зв'язність у синтаксичній конструкції. У синтаксичних конструкціях анафора має два різні референти предикатно-актантних анафоричних відношень: «*Тобто **поважала** найвищою мірою*.

*Саме **така повага** світилася й зараз у очах Вадима Бабенка, що стояв біля вікна, замислено кури́в сигарету*» (Ю. Мушкетик «Біла тінь») [19]. У цьому сегменті анафорична пара **пова-**

**жала-така повага**, де предикатом сприйняття **поважала**, який заступає словосполучення з прономінативом **така повага**, яка забезпечує смислову зв'язність синтаксичних конструкцій.

Пронімінативний ад'єктив такий з субстантивом утворюють анафоричну пару, де є анафоричний компонент з позитивною експресією: «Трохим кивнув у відповідь і застиг, вдивляючись у біле обличчя. Але **козак** лежав нерухомо.

-- Хто його зна, -- стиха сказав чабан, -- відвеземо у Суху балку до діда Чорнояра, мо" і допоможе... Жаль буде, якщо **такий козак** задурно згине» (Д. Білий «Заложна душа» [15]. Смислові відношення репрезентовані через фрейм «суб'єкт – суб'єкт». Анафорична пара забезпечує зв'язність і цілісність синтаксичних конструкцій.

Займенник **такий** разом з субстантивом утворюють анафоричну пару, де є анафоричний компонент з негативною експресією: «**Мокрина** сиділа навпроти дівера церемонна й показно-привітна, зі стисненими губами, а Матвій подумав : «Ну чому Супрун женився на **такій куріпці?**» (Ю. Мушкетик «На брата брат») [20].

За анафоричної референції конструкт займенника **такий** формується співвідносними компонентами анафоричної структури: антецедента й анафоричного елемента, які вводять різні ознаки одного референта, які перебувають в певних смислових відношеннях [8; 9]. Враховуючи те, що за анафоричної референції антецедент (смислове джерело) й анафоричний елемент демонструють один референт, один семантичний актант (суб'єкт чи об'єкт), то можлива заміна займенника **такий** на займенник **цей**.

**Анафоричні відношення рівнозначності.** «З таких турячих рогів у діда Родима був лук. Він купив його у проїжджого грецького купця за тяжкі гроші, бо гречин клявся, що **такий лук** є тільки в нього, що зробив його славетний заморський майстер і закликав, через що ніхто не хотів брати лука на продаж, а він рискнув, бо знав майстрове закликання» (П. Загребельний «Диво») [13]. Смислові відношення маніфестовані через фрейм «об'єкт – суб'єкт», напр.: лук – **такий** лук. Анафор містить прономінатив **такий** та субстантив **лук**, адже сукупно із займенником формує цілісність.

**Анафоричні відношення синонімічності.** Вони виникають в результаті функціонування синонімічних дескрипцій: «Але сьогодні, після всіх учораєшніх подій, після нічної розмови з батьком, після того як він, власне, виклав синові свій науковий заповіт, передав йому все недокінчене, так ніби мав іти на шибеніцю, Борис відчув **таку безнадію в серці, такий розпач, так щось** ридало в ньому, підступаючи до самого горла, що не втерпів він і знову вирішив просити тітку з Літок бодай вивести їх з батьком із Києва, сховати десь у селі, чи в лісі, чи в чорта в зубах, аби тільки не лишатися більше в Києві, в цьому великому мертвому місті, де людина відчуває себе, мов у тісній пастці, з якої є один вихід, та й той – на смерть» (П. Загребельний «Диво») [13]. «Тепер **Євдося** пам'ятала білий світ **очима** **маляти**, може, ось **такого карапуза, як цей Ярко**, що міг стати її очима. Її дивом і щастям, якби карта випала так, як того хотіла Євдося» (В. Шкляр «Чорний Ворон» [21]; «Бо й що нині **великий князь** у Києві? Походи його невдалі. Земель більше не призбирує. Погроз у розпусті, по всіх усядах ідуть пересуди про його жон та підложниць, хоч хреста цілував і знає закон божий. Київський люд, розбецений і зледащений, Юрмиться на княжому дворі коло повних столів, по всьому городу парокінні вози розвозять для дармоїдів хліб, мед, м'ясо й овоч, дружина пирує на сріблі й золоті. **Не такий владця** потрібен нині Русі» (П. Загребельний «Диво») [13].

**Метафоричні анафоричні відношення:** «А потім враз зупинився біля гетьмана й прорік:

– Іване Іллічу, чував, що в тебе **дочка красуня**? Це правда?

Скоропадський скромно й стривожено подивився на царя.

– Що ж ховаєш від нас **такий скарб?**» (Ю. Мушкетик «Гетьманський скарб»)[22]. «**Дочка красуня**» отримує вторинну номінацію, яка виражена словосполученням «**такий скарб**».

Смислові відношення репрезентовані через фрейм «суб'єкт – об'єкт», напр.: дочка красуня – **такий скарб**.

Анафоричні відношення можна описати за допомогою анафоричних моделей. **Анафорична модель** – це вербалізована або та, що складається у свідомості адресата і адресанта, схема зв'язку між компонентами анафоричного відношення. **Фрейм** – це опис суб'єкта, об'єкта або окремої стереотипної ситуації.

Так, анафорична модель **«коняка – такий скарб»** вербалізується у фреймах: **«засіб пересування», «транспорт», «змога рухатися», «втекти», «врятуватися»**: *«Та капітан далі не міг помагати дивакові професорові, його частина мала просуватися кудись далі (“змінювати дислокацію”, – пояснив він), лишити Отаві тритонку, попри всю свою закоханість у Київ, капітан-владимирівець (русявий красень з блакитними очима) не міг – інакше-бо йому загрожував трибунал, – тоді професор купив на Євбазі (де тоді можна було придбати будь-що) коняку з селянським возом, віддав за неї шалені гроші, всі свої довоєнні заощадження без вагання віддав неголеному невмиваці, який почував себе паном тільки тому, що мав коняку (можже, навіть украв її), тоді як ніхто більше не міг і мріяти про такий скарб, бо коняка – то був засіб пересування, то був транспорт, то була змога рухатися, втекти, врятуватися»* (П. Загребельний «Диво») [13].

**Вказівно-номінативні анафоричні відношення.** Антецедент найменше об'єкт або суб'єкт, а анафоричний елемент – загальним найменуванням: *«А що він зрадник і собака, так це я йому в вічі кину. Бо ж шкода, щоб такий козарлюга, як Сагайдак, плямував себе зрадою»* (З. Тулуб «Людолови») [14] *«І так під отими темними напластуваннями жила собі древня ікона, поки такий чарівник, як ви, Гордію Всеволодовичу, не визволили її, не показали світові»* (П. Загребельний «Диво») [13].

#### **Займенник такий у субстантивному вживанні**

У самотійному вживанні займенник *такий* в анафоричних відношеннях виконує роль анафоричного елемента: *«А батько куштує юшку на сіль, прискалює веселе каре око, підморгує їм:*

*– Мати такої зроду не зварить»* (Ю. Мушкетик «На брата брата») [20]; *«У вікні бився великий смугастий шершень – такий укусить, тиждень болітиме – Матвій узав рушника накрив шершня й поніс з хати»* (Ю. Мушкетик «На брата брата») [20]; *«Матвій чомусь вперше зауважив, що його годованець (Сидір) гарний з себе, тільки та його краса напівзагадка, понура, хмарна, без усмішки, без ласкавого погляду. Такий вже є»* (Ю. Мушкетик «На брата брата») [20]; *«Але чому його поклали в брилі? Такою була Веремієва воля»* (В. Шкляр «Чорний Ворон») [21]; *«– А киш звідси! Гукайте своїх отців, кажіть: гість приїхав. Міньбу починаю! Все в мене є! Ніхто не бачив такого. Ну!»* (П. Загребельний «Диво») [13].

З наведених синтаксичних конструкцій виявлено, що за самотійного вживання *такий* набуває якостей об'єкта або суб'єкта.

**Висновки.** Отже, у синтаксичних конструкціях з прономінативним ад'єктивом **такий** виокремлено синонімічні анафоричні відношення, анафоричні відношення рівнозначності, метафоричні анафоричні відношення, об'єктно-суб'єктні, суб'єктно-суб'єктні, предикатно-актантні (аргументні) анафоричні відношення, предикативні анафоричні відношення. З цього випливає, що така типологія розгортає повну картину властивостей, а також підтверджує зв'язність і цілісність синтаксичних конструкцій та міжреченневих утворень. Це висвітлює анафору як лінгвістичну категорію.

#### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:**

1. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge, 1965.
2. Wasow T. Anaphora in generative grammar. Chent, 1979.
3. Windisch E. Untersuchungen über den Ursprung des Relativpronomen in den idg. Sprachen. Halilschrift Univ. Leipzig : Melser.
4. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови. Київ, 2004. 400 с.

5. Гуйванюк Н.В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць: монографія. Чернівці, 1999. 336 с.
6. Загнітко А.П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк, 2011. 992 с.
7. Леута О.І. Дієслівні речення в українській літературній мові: структура, семантика, моделі: автореф. дис... д-ра філол. наук. Київ, 2009. 35 с.
8. Кононенко В.І. Текст і смисл: монографія. Київ-Івано-Франківськ, 2012. 272 с.
9. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. Київ, 2004. 406с.
10. Волчанська Г.В. Функціонування займенникових слів у структурі тексту: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Кіровоград, 2004. 19 с.
11. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики Міжнародний фонд. Київ, 1998. 335 с.
12. Словник української мови: в 11 т./[гол.ред.кол. І.К.Білодід]. Київ, 1970-1980. Т.3 :3. 1972. 744 с.
13. Загребельний П.А. Диво: роман. URL: [http://ukrlit.org/zahrebelnyi\\_pavlo\\_arhypovych/dyvo](http://ukrlit.org/zahrebelnyi_pavlo_arhypovych/dyvo) (дата звернення: 06.04.2025).
14. Тулуб З. Людолови: історичний роман. URL: <https://www.ukrlib.com.ua> (дата звернення: 28.04.2025).
15. Білий Д. Заложна душа: роман. URL: <https://4read.org/807-bliy-d- zalozhna-dusha.html> (дата звернення: 12.09.2024).
16. Слинко І.І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посібник. Київ, 1994. 670 с.
17. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава, 2011. 844 с.
18. Гончар О. Циклон. URL : <https://www.ukrlib.com.ua> (дата звернення: 28.04.2025).
19. Мушкетик Ю. Біла тінь: роман. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=991> (дата звернення: 12.09.2024).
20. Мушкетик Ю. На брата брат: роман. URL: <https://www.ukrlib.com.ua> (дата звернення: 28.04.2025).
21. Шкляр В.М. Чорний ворон: роман. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=10350> (дата звернення: 12.09.2024).
22. Мушкетик Ю. Гетьманський скарб: роман. URL: [https:// www.ukrlib.com.ua](https://www.ukrlib.com.ua) (дата звернення: 28.04.2025).